

«ЧЕРВОНОЇ СМОРОДИНИ» НЕМАЄ

У липні набув чинності закон про мову. Ви помітили зміни? Журналісти каналу 5.ua вирішили долучитися до поширення і популяризації слов'яної – тож підібрали кілька десят цікавих мовних норм, які уже давно час повернути у вжиток. До речі, а ви знали, як насправді називається червона смородина? І як українською правильно звучатиме слово «підстаканник»?

ОФОРМЛЯЮТЬ ПЕРЕДПЛАТУ ЧИ ПІДПISКУ?

Періодичні видання – газети й журнали – передплачують, а не підписуються на них.

Бо підписка – це письмове зобов'язання, і слово це до періодики не має жодного стосунку.

ПЕРЕВІРКА ЧИ ПОВІРКА?

Слово «перевірка» означає «встановлення правильності чогось, відповідності чого-небудь чомусь». Перевірка документів, звітності, годинників... Уживається також у розумінні «переклик осіб, аби виявити кількість присутніх».

Слово ж «повірка», що його насаджували в наш ужиток за сумнозвісних часів штучного злиття мов (ранній СРСР), – це звичайнісінька калька з російського «поверка», яку не варто вживати, оскільки є питома українське слово «перевірка» з таким самим значенням.

ПОВИНИТИСЯ ЧИ ПРИЙТИ З ПОВИННОЮ?

Слово «повинна» вживається в українській мові передусім як прикметник жіночого роду. Проте в художній літературі воно вживалося і як іменник – відповідник до російського «повинная».

«Здавалося, повинну у великій провинності принесли вони з собою» (П. Мирний).

Це слово увійшло до літературного вжитку не з народної мови, а з російського офіційно-канцелярського лексикону, як, наприклад, слово «бумага» замість «папір», щоб надати текстові колориту казенності.

«Лисичка подала у суд таку бумагу» (Є. Гребінка). «Ведмежий суд», Є. Гребінка. Зображення: відкриті джерела.

Тож немає потреби в сучасному мовленні бездумно пхати в текст оту «повинну» і користуватися непотребом, коли маємо українські відповідники: «визнання провини / помилки», «каяття», «зізнатися у провині», «покаятися», «повинитися».

ЩО ТАКЕ СМОРОДИНА І ЯК НЕПРАВИЛЬНО НАЗВАТИ ПОРІЧКИ?

В українській мові чагарникова рослина родини ломікаменевих з білими, жовтими й червоними ягодами, яку вже звикли називати просто смородиною відповідного кольору, – звється порічка.

Порушенням норм української мови, недоречним висловом і калькою з російської мови є поширене в Україні словосполучення «чорна смородина». Ця чорноягідна рослина з родини, до якої належать усі види порічок, звється просто смородина.

Отже, російським словосполученням «белая / желтая / красная смородина» відповідають українські «білі / жовті / червоні порічки». А «черная смородина» перекладається одним словом – смородина.

ЧИ СПРАВДІ ПРЕЗИДЕНТА СУПРОВОДЖУЄ СВИТА?

Цікаво, хто бачив якого-небудь президента у світі?

Свита – це довгополий одяг із грубого сукна. Як у прислів'ї: «Добра свита, та не на мене шита».

Коли йдеться про супровід президента чи будь-якої іншої важливої особи, то в українській мові слід уживати слово «почет» (у родовому відмінку – почту).

А в текстах офіційно-ділового чи публіцистичного стилю, на жаль, нині нерідко можна натрапити на «свиту президента», що є нічим іншим, як калькою з російської мови.

ЩО РОБИТИ З ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ?

Кострубатий юридичний вислів «ці дії потягнуть за собою відповідальність» виник за недавніх часів зближення мов і народів, коли у словниках науковці часто змушені були на перше місце ставити кальку з російської, а вже далі питома українське слово.

Тому «потягнути» – це відповідник до російського «повлечь» у розумінні «потащити».

В нашому контексті «вызвать что-либо как последствие» означає «спричинити (щось)», «спричинитися, призвести (до чогось)». Тобто наведена на початку фраза мала б звучати так: «Ці дії призведуть до відповідальності (спричинять відповідальність)».

ВЖИВАЄМО ЗАХОДІВ ЧИ ПРИЙМАЄМО МІРИ? ПОПЕРЕДЖУВАТИ ЧИ ЗАПОБІГТИ?

Якщо у фразеологічному звороті є українські слова, це ще не означає, що зворот український. Наприклад: «Треба негайно прийняти міри, щоб попередити розповсюдження інфекції». Хоч усі слова українські, але речення погане.

Російському вислову «принять меры» в українській мові відповідає «вжити заходів». «Попереджувати» в українській мові означає «повідомляти наперед».

А відповідником російського вислову «предупредить (что?) распространение инфекции» в нашій мові є «запобігти (чому?) поширенню інфекції».

ПРИСТРАСНИЙ – БЕЗПРИСТРАСНИЙ – БЕЗСТОРОННИЙ

Пристрасний означає «бурхливий, нестримний у почуттях, переживаннях». Протилежне слово «безпристрасний» – це такий, що не проявляє емоцій, до всього ставиться байдуже. Однак часом ці слова виживають у невластивому їм значенні.

Наприклад, випускнику школи видали безпристрасну характеристику. А потрібно було вжити «безсторонню». Помилка – у використанні кальки з російського «беспристрастный», яке нашою мовою перекладається як «безсторонній» (антонім – небезсторонній, рос. «пристрастный»).

Приміром: «Щось блиснуло в очах Петушика. Та він приховав їх повіками і відповів тоном безстороннього спостерігача» (Ю. Шовкопляс).

П'ЯНКА ЧИ ПИЯТИКА?

Слово «п'янка», писав Борис Антоненко-Давидович, дуже часто можна бачити на шпальтах наших газет, воно заходить часом і в живе мовлення, ба навіть у художню літературу, витискуючи давні українські слова: «Та недовго він додержувався своєї обіцянки виправитися: знову почалися п'янки, а далі дрібні крадіжки, й ось уже тяжкий злочин».

Українська класична література й фольклор не знали іменника «п'янка», а знали лише прикметника «п'яний» (із наголосом на -ий), наприклад, «п'яний запах квітів».

Російським «пьянство», «пьянка» відповідають українські «пиятика», «гульня», «дудліж».

ЯК ВЖИВАТИ СЛОВО «РАХУНОК»?

Неправильно: «Що ви думаєте на цей рахунок?». Правильно: «Що ви думаєте щодо цього?» (або «з цього приводу?»).

Неправильно: «Кожна хвилинка на рахунок!». Краще і більш природно: «Не можна гаяти ні хвилини».

І так помилково: «Звук жити на чужий рахунок». Слід сказати: «Звук жити чужим коштом» (або «на чужий коштів»).

Знову ж таки неправильно: «Хочу поговорити на рахунок роботи». Бо треба: «Хочу поговорити про роботу» (або «щодо роботи»).

І замість недолугого: «Рахую своїм обов'язком» правильно казати: «Вважаю своїм обов'язком» або «Вважаю за свій обов'язок».

Утім, слово «рахунок» у нашій мові є. Просто в наведених прикладах воно недоречне. Рахунком називається документ для оплати за товар або послугу. А ще відкриваємо рахунок у грі, виграємо за рахунок чогось. Гроші вносимо на рахунок у банку, одержуємо теж за рахунками, закриваємо рахунок.

Бухгалтерія. Фото: відкриті джерела

А що можна «рахувати»? Кількість чого-небудь за допомогою чисел: зірки, гроші, години, ворон... Рахувати – це математичне поняття.

ДЕ РИБОЛОВЛЯ, А ДЕ РИБАЛКА

Дуже поширеною серед українців є помилкова калька «піти (вирушити) на рибалку». Натомість в українській літературній мові слово «рибалка» має інше значення – той, хто ловить рибу. А в деяких говірках – це ще й синонім до слова чайка: «Літають над морем рибалки й баклан. Рибалки білясті, баклан чорнявий» (О. Вишня).

Тож незрозуміло, на кого вирушили піти рибалки: на такого самого ж ловця риби, тобто на любителя риболовлі, чи вони збираються полувати на чайок?

Правильно: «Друзі вирушили на риболовлю». Тож не забуваймо: слово рибалка – це людина, що рибалить (ловить рибу).

А рибалки тільки тоді їздять на рибалку, коли в авто-рив, які пишуть таке, серйозні негаразди з українською мовою.

ЧИ СПРАВДІ «ДІЛО В КАПЕЛЮСІ»?

Це росіяни кажуть «дело в шляпе», коли якусь справу вже зроблено, закінчено.

У нас є і капелюх, і діло, але ці два слова не сполучаються у фразеологізм, щоби висловити думку про те, що зроблено, до чого прагнули, а так і залишаться просто двома несполучуваними словами.

В українській мові є чудовий фразеологізм «риба в сітці». Чом би не вразити свого співрозмовника?

СВІДЧИТИ ЧИ ДАВАТИ ПОКАЗИ?

Слово «свідчити» нерідко, можна почути, замінюють незграбним словосполученням «давати показання» (копія російського «давать показания»).

Цей мовний динозавр проліз навіть у тексти офіційних документів, що дуже прикро.

НЕ А СТАКАН, А СКЛЯНКА.

Невелика скляна посудина для пиття рідини зветься склянкою. Це слово має й інші значення – гільза, в якій міститься заряд артилерійського снаряду; технічний пристрій чи деталь циліндричної форми.

Під негативним впливом російської мови в технічних значеннях частіше вживали слово «стакан». Науковий стиль, як відомо, характеризується чітким нормуванням мовних засобів. Тому в технічній термінології слід віддавати перевагу слову «склянка».

З огляду на це й підставку з ручкою для цієї посудини варто називати не підстаканником, а підсклянником.

КОЛИ ВАРТО «СЛІДУВАТИ», А КОЛИ НІ?

Слово «слідувати» в сучасній українській мові вживається досить нечасто і лише в одному значенні – «рухатися услід за кимось». В інших значеннях слово «слідувати» застаріло і вважається ненормативним. Намагання збільшити вживання цього слова пов'язане не внутрішніми законами української мови, а незнанням цих законів та впливом інших мов.

Основними українськими відповідниками активного в російській мові «следовать» є «йти», «прямувати», «простувати» (у просторі), «наставати», «наступати» (у часі):

«Поезд следует без остановок» – «Потяг іде без зупинок»; «Поезд дальнего следования» – «Потяг далекого прямування»; «За весной следует лето» – «За весною настає літо».

А слова «слідуючий» в українській мові немає взагалі, його не існує.

Тепер іще:

- продолжение следует – далі буде;
- следовать чьему-то примеру – наслідувати чийсь приклад;
- следовать подобной логике – йти за такою логікою;

- слідувати советам врача – виконувати поради (слухати поради) лікаря;
- слідувати обычаям – додержуватися (дотримуватися) звичаїв;
- из сказанного следует – із сказаного випливає;
- как следует – як слід;
- как и следовало ожидать – як і треба було сподіватися (чекати).

Заміна в усіх розглянутих випадках дієслів лише словом «слідувати» свідчить про недостатнє знання законів мови.

Тож не збіднюймо свою солов'їну!

СПРЯМОВУВАТИ ЧИ НАПРАВЛЯТИ?

Спрямовувати, окрім свого прямого значення – «скеровувати рух автомашини, літака, човна тощо» – використовується переносно: надавати потрібного напрямку діяльності, вчинкам, розмові і т. ін.; зосереджувати зусилля, енергію, здібності на чомусь. Наприклад: «А Микола слухав, інколи тільки запитаннями спрямовував та підганяв їх» (Ю. Збанацький).

Нерідко замість «спрямовувати» вживають «направляти». Але для такої заміни немає жодних підстав. Бо перше з дієслів – питоме українське, а друге – калька з російської.

Те ж саме стосується похідних: не направлений, а спрямований. Російське «направлять» ще перекладається як «скеровувати», «напроваджувати на...», «напучувати» (доконаний вид – напугити), на працю – «призначати», «давати призначення», лист – «надсилати».

- направлять мысли (к кому) – повертатися думкою (до кого);
- направлять на путь истины – наvertати на праведну дорогу (шлях).

МИНУЛОРІЧНИЙ ЧИ ТОРІШНІЙ?

Прикметник «минулорічний» складається із двох українських слів – «минулий» і «річний». Але це слово – калька з російського «прошлогодний».

І навіть його вживати, коли є питоме наше «торішний», прадавнє й таке природне, скажімо, у приказці: «Потрібний, як торішний (позаторішний) сніг».

Тут варто нагадати авторитетну думку мовознавця Леоніда Булаховського: «Часто при суцільному сприйманні того, що йде ззовні, гине і корисніше своє, з ужитком виходять слова, форми і звороти тонші, точніші за ті, що дістають перевагу над ними під чужими впливами».

ТРИВАТИ ЧИ ПРОДОВЖУВАТИСЯ?

Тільки й чуємо: «Він продовжує користуватися моєю допомогою», «На планеті продовжують вибухати конфлікти», «Кандидати в депутати продовжують проводити роботу в округах», «Фірма продовжує дивувати успіхами», «Прокурор продовжує застерігати...».

Ці неоковирні канцеляризми можна й треба перебудувати, щоб звучали просто, дохідливо. Не нехтуючи багатим словником української мови. Ось так: «Він і далі користується моєю допомогою», «На планеті й досі вибухають конфлікти», «Кандидати в депутати проводять роботу в округах», «Фірма знову дивує успіхами», «Прокурор ще раз застерігає...».

Для російського слова «продолжаться» є український відповідник – «тривати» (відбуватися, точитися, йти). Тому не варто в цьому значенні вдаватися до дієслова «продовжуватися»: протистояння продовжується, неспокій продовжується, життя продовжувалося, не може так довго продовжуватися і под. Треба: «Неспокій, однак, триває довго» (Лесья Українка), «Життя точилося своєю чергою» (М. Коцюбинський). Але ж не може так довго тривати.

ЧИ МОЖНА ЩОСЬ «ЗАКЛЮЧИТИ»?

Угоду украдають, а не заключають. Проблема полягає, а не заключається у чомусь.

УПАДАТИ ЧИ КИДАТИСЯ В ВІЧІ?

Особливо багатим на кальки з російської є ділове мовлення.

«У кімнатах кидається в очі безпорядок» – читаємо в протоколі обстеження гуртожитку. Це прямий переклад російського «бросаться в глаза».

Проте жодної потреби в ньому не було, бо є природний український – «упадати (упасти) в очі»: «Щоразу впадало йому в око поодинокі берізки...» (П. Загребельний). Є ще близький до цього зворот «убирати очі»: «Кожух такий, що очі вбирає» (С. Руданський).

ВАЖЛИВО: український вислів «убирати очі» вживається лише в позитивному плані, тоді як перший – «упадати в очі» – може мати як позитивне, так і негативне забарвлення.

ЧОМУ НЕ МОЖНА ВИСТУПАТИ «В ЯКОСТІ ВЧИТЕЛЯ»?

Хоча російському «качество» відповідає українською мовою слово «якість», вислів «в качестве кого-то» не можна перекладати «суржиковими» витворами: «в якості орендарів», «у якості гостей, претендентів» тощо.

Українською мовою буде: як орендарів (гостей, претендентів); як учитель (голова, друг). Можна ще вживати «в ролі», «у функції», коли є потреба надати текстові канцелярського відтінку.

УРЯДОВЕЦЬ ЧИ ПОСАДОВА ОСОБА?

Радянська бюрократія відгороджувалася від народу своєю окремою канцелярською мовою. Вона не брала на роботу двірника, а зараховувала людину в штат у якості двірника. Так само виникло й радянське словосполучення «должностное лицо», тому з ідеологічних міркувань неприйнятним стало колишнє, дореволюційне і цілком нормальне слово «чиновник».

Йдучи за таким зразком, в УРСР швидко спекли калькований вислів «посадова особа», тоді як маємо чудове слово «урядовець».

«Посадова особа» – мертво утворення, що використовується лише в офіційних паперах. А іменник «урядовець» набуває чимраз більшого поширення в різних мовних стилях.

ФАТАЛЬНИЙ ЧИ РОКОВИЙ?

У російській мові «роковой» означає «невідворотний, неминучий, який призводить до непоправних наслідків, згубний». Український відповідник цього слова – «фатальний»:

- роковая ошибка – фатальна помилка;
- роковой исход – фатальний кінець;
- роковая страсть – фатальна (згубна) пристрасть.

Це слово дуже любили наші класики: «Я боюся твого ока, твоїх уст, твого лица, як страшного суду свого, як фатального кінця» (І. Франко).

В українській літературній мові слово «роковий» існує, але з іншим значенням: це рідковживаний синонім до слова «річний». «На заході понад лісом шумує ярмарок, осінній, роковий – з волами, з козами» (С. Васильченко).

Як писав О. Пономарів, 1995 року до 50-річчя закінчення Другої світової війни в одній із двомовних газет вийшов матеріал під нормальною назвою російською мовою «Сороковые – роковые», але через сліпе калькування стала невідповідною змісту публікації українська її назва: «Сорокові – рокові», начебто йдеться про річний звіт, а не про фатальне лихоліття сорокових.

ЯК СКАЗАТИ, ЯКЩО КОРАБЕЛЬ ХИТАЄТЬСЯ?

Розгойдування (рос. мовою «раскачивание») судна на хвилях українською мовою зветься хитавицею. А качка – це водоплавний дикий або свійський птах.

Наявність слова «качка» у значенні «хитавиця» є однією з помилок, якої, на жаль, нерідко припускаються.

ЧИСЛЕННИЙ І БАГАТОЧИСЕЛЬНИЙ – У ЧОМУ РІЗНИЦЯ?

Багаторічне тяжіння над мовцями слів і конструкцій російської мови породжує прагнення їх скалькувати замість того, щоб застосувати своє.

Наприклад, російській парі прикметників «многочисленный» і «малочисленный» в українській мові відповідають «численний» та «нечисленний» – без усяких там багато- і мало-.

ХОЧ БИ ЯК АБО ЯК БИ НЕ?

Часто помиляються в тих випадках, наголошував Б. Антоненко-Давидович, коли будують українську фразу за зразком російських висловів «как ни» («А вы, друзья, как ни садитесь, все ж в музыканты не годитесь»), «какой бы ни» («Какой бы ни был результат, а работать нужно») й кажуть та пишуть: «Без освіти нічого не досягнеш, як би не хотів того»; «Не тонкощі сюжету, якими б не були вони винахідливими, цікавлять нас».

Таке калькування інколи заважає зрозуміти вислів. Наприклад, спробуйте перше речення сказати вголос. Його цілком можна зрозуміти й так: «Без освіти нічого не досягнеш, якщо того не хотів». Правильно: «Без освіти нічого не досягнеш, хоч би як того хотів»; «Не тонкощі сюжету, хоч би які винахідливі вони були, цікавлять нас».

Так само російським висловам «что бы не», «кто бы ни», «где бы ни» відповідають українські:

- «хоч би що» («Хоч би що він думав, хоч би що робив...») – М. Чабанівський),
- «хоч хто», «хоч де» («Хоч хто казатиме – не слухайсь»; «Хоч де будеш, та я тебе знайду» – Словник Б. Грінченка).

Також не зайве вживати такі вислови: як не прикро, як не дивно, треба: хоч як прикро, хоч як дивно.

ЧОРНИЛО, А НЕ ЧОРНИЛА

Слово «чорнило» в українській мові вживається лише в однині.

Але часто неправильно вдаються до російського прикладу, де це слово має тільки форму множини.

ЧИ СПРАВДІ СОБАКА – САМЕ «ЧЕТВЕРОНОГИЙ ДРУГ»?

Як частина складного слова числівник «четверо» в українській мові не застосовується, натомість маємо форму чотири: чотиривимірний, чотириголосий, чотиригранний, чотиризначний, а про тварин – чотириногий.

Четвероногий є непотрібним запозиченням із російської мови.

ШТАНИ ЧИ БРЮКИ?

Слово штани в українській мові – давнє. Воно є у прислів'ях, приказках, піснях: «Невісточка сорочку полатає, а зять штани здерє», «Штани одні, а сорочок ще менше». Або ще говорять: «протирати штани», «залишатися в самих штанях». Це слово обов'язкове в описах чоловічого національного одягу, воно широко побутує в нашій художній літературі. Скажімо, письменник О. Гончар узагалі не вдавався до слова «брюки», тільки – «штани». Всі українські словники фіксують слово «штани».

Слово «брюки» прийшло в нашу мову через російську й прижилося у сферах швейної промисловості, торгівлі, реклами. Підтримується це слововживання термінологізованими сполученнями: чоловічі та жіночі брюки, брючний костюм, брючний цех, хоч замість них можна (й тре-

ба!) запропонувати варіанти: чоловічі та жіночі штани, жіночий костюм-штани, цех для виготовлення штанів.

ВИ В ЖАСІ ЧИ В ШОЦІ?

Автори таких перлів здерли живцем російські вислови «я в ужасе», «я в шоке» без жодного огляду та не, як по-творно вони звучать по-нашому. А чому б не послуговатися самобутніми українськими зворотами: «мене взяв жаж», «мене взяв шок», «я шокований».

ВИБАЧТЕ, ПРОБАЧТЕ, ДАРУЙТЕ, ПЕРЕПРОШУЮ ЧИ ВИБАЧАЮСЯ?

Недоречне, але досить поширене у спілкуванні «вибачаюся» позначає дію, що спрямована на її виконавця, тобто «вибачаю сам себе». Тому культурна і вихована людина повинна уникати його вживання.

Вираз «я вибачаюсь» є калькою з полегшеного російського «я извиняюсь». Річ у тому, що у росіян досить поширеним є «потужніший» вираз, а саме «я дико извиняюсь», тобто «вельми», «дуже», «сильно». Це приклад т. зв. лексичного оксюмору, поєднання слів із протилежними значеннями для створення стилістичного ефекту. Потрібно розрізняти оксюмори і стилістичні комбінації слів, що характеризують різні якості: словосполучення «солодка гіркота» є оксюмороном, а «отруйний мед», «віднайдена втра-та», «солодкі муки» – стилістичні комбінації. Оксюморон із давньогрецької перекладається як «дотепно-дурне».

Українською мовою доречно і правильно говорити «вибачте», «даруйте», «перепрошую».

КВАРТИРА З УСІМА ВИГОДАМИ ЧИ З УСІМА ЗРУЧНОСТЯМИ?

Російське слово «удобство» перекладається і як зручність (сприятливість, приємність у користуванні), і як вигода (комфортність; обладнання, що створює певні зручності для побуту людини).

Тож нормативний вислів української літературної мови – квартира з усіма вигодами.

ВИСНОВОК – ЗАКЛЮЧЕННЯ

Висновок – це остаточна думка про що-небудь, логічний підсумок, зроблений на основі спостережень, міркувань або розгляду певних фактів. Прийти до висновку, дійти висновку, практичні висновки. Часто замість висновку невинувато вживають слово заключення. Його, як і слова «заключати», нема в українській літературній мові. Неправильно казати: заключення першого розділу, в заключенні до книжки. Треба: висновки першого розділу, у висновках до книжки тощо.

ДОГОВІР, УГОДУ НЕ ЗАКЛЮЧАЮТЬ, А УКЛАДАЮТЬ.

І в багатьох інших випадках замість закрючати слід уживати робити висновок, зробити висновок. Прикметник закрючний, хоч і потрапив до наших словників, але він є звичайнісінькою калькою з російського слова «заключительный».

Не заключний, а завершальний концерт; кінцеве (прикінцеве) слово; підсумкові заняття.

УВАГУ ВІДВЕРТАЮТЬ ЧИ ВІДВОЛІКАЮТЬ?

Ми звертаємо увагу на щось, привертаємо увагу до чогось, то чому маємо відволікати увагу, коли відповідно до нашого слововжитку найпростіше відвертати увагу? Якщо в побуті й голові стало фігурує вираз «отвлечь внимание», то його найлегше висловити як відволікати увагу. Але звучатиме цей вираз не по-українськи, а «по-українськи».

ВЕЧІР ВІДБУВСЯ ЧИ ПРОЙШОВ?

Вечори, виставки, конференції, концерти, з'їзди чомусь тільки «ходять», що теж є калькою з російської.

Замість «сьогодні пройшов вечір» краще сказати: сьогодні відбувся вечір (так само концерт, вистава, з'їзд).

ВІДНОШЕННЯ – СТАВЛЕННЯ

Неправильні варіанти вживання слова відношення (кальки з рос. «отношение»): сумлінне відношення до справи: правильно – сумлінне ставлення; відношення між людьми – стосунки, взаємини; майнові відношення – майнові відносини; доброзичливе відношення до людей – прихильність.

Утім слово «відношення» в українській мові є доречним як математичний термін.

Так само й російське дієслово относится має свої питомі, українські відповідники: относится к людям – ставитися до людей; это к вам не относится – це вас не стосується, але як математичний термін – так, саме відноситься.

ВІДСТУПНИК, ПЕРЕВЕРТЕНЬ, ЗРАДНИК ЧИ ВІДЩЕПЕНЕЦЬ?

Людину, яка зреклася власних поглядів, ідеалів, політичних чи релігійних переконань, у нас чомусь називають калькою з російської мови відщепенець, яка не тільки швидко поширилася в публіцистиці, а навіть потрапила у словники. Між тим, не було жодної потреби утворювати її, бо наведені вище питомі українські відповідники точно передають це поняття.

«Відступника не прийме церква вдруге» (Леся Українка).

ВІЗИТ РОБИТИ ЧИ НАНОСИТИ?

Візит українці завжди робили й роблять і ніколи не наносили і не наносять. Скопійований із російської вислів «наносити візит» узагалі звучить карикатурно. Як і модний нині, але неправильний вислів «наносити удар». Таку моду підживлює малограмотність.

Мовознавці не рекомендують звороту «наносити удар», а фіксують завдавати удару, підтримуючи давню українську традицію використовувати слово завдавати зі значенням «заподіювати», «спричиняти»: завдавати жалю, завдавати жаху, завдавати муки, завдавати сорому, завдавати туги.

Іноколи слово «завдавати» поєднують також із іменниками, що мають позитивне забарвлення: завдати серцю втіхи.

ВІЧ-НА-ВІЧ – ОБЛИЧЧЯМ В ОБЛИЧЧЯ

Відповідником російського вислову «лицом к лицу» є український віч-на-віч. А різні конструкції з «обличчями» – це непотрібні кальки з російської мови. Російський вислів «к примеру» ми ж не перекладаємо як «до прикладу» (хоча теоретично це можливий варіант), а відтворюємо так: наприклад, скажімо, рідше – приміром.

ВПАДАТИ ЧИ КИДАТИСЯ В ОКО (ОЧІ, ВІЧІ)?

Кидатися в очі в українській мові (на відміну від рос. «бросаться в глаза») не є фразеологічним зворотом, тобто не має цілісного значення, а сприймається буквально: хтось кинувся комусь у вічі і, можливо, видряпав їх.

Поняття «привертати увагу» відтворюється фразеологізмом впадати в око (в очі, вічі).

КОЛИ ЛЮДИ ВТРАЧАЮТЬ, А КОЛИ ГУБЛЯТЬ?

Попри те що російською тільки «теряют», українське слово «губити» (загубити) є відповідником не до всіх значень російського «терять» («потерять»). Матеріальні речі, предмети через неухважність, недбалість зазвичай гублять. У розмові можна почути: загубив ключі (гаманця, книжку, зошита, олівця, парасольку, шапку).

Якщо ж мовиться про абстрактні поняття, варто добирати інших слів: терять голову – розгублюватися; терять сознание – непритомніти, зомлівати.

Слово «втрачати» слухне, коли мовиться про втрату чи шкоду також абстрактного характеру: втрачати надії, ілюзії, розум, пам'ять, сором. У науковому стилі знову-

таки – втрачати: хворий втратив апетит, сон, втратив багато крові. Іменники на позначення часових понять (час, день, роки) сполучаються з обома дієсловами: старого любити – тільки дні губити; не губи часу і не втрачай днів. Із прислівниками даремно, марно поєднується спільнокореневе витрачати: марно витрачати час, даремно витрачу день.

Губити має ще значення нищити: не губи мене; в очі любити, а поза очі губити. У такому розумінні втрачати не вживають.

ВТОРГУВАТИ – ВИРУЧИТИ

Слова «виручати» (виручити, виручання, виручка) мають в українській мові те саме значення, що й визволити (визволити, врятувати, допомогти, визволення, порятунк, допомога, підмога), тобто виводити, вивести (виведення) зі скрутного становища, ставати комусь у пригоді, позбавляти лиха, неволі.

Але часом дієслову виручати та іменникові виручка надають невласливого значення «одержувати певну кількість грошей від продажу чогось»: «На базарі за яблука виручила 100 гривень». Коли мовиться про торговельні справи, треба вживати інших слів: вторгувати, виторг.

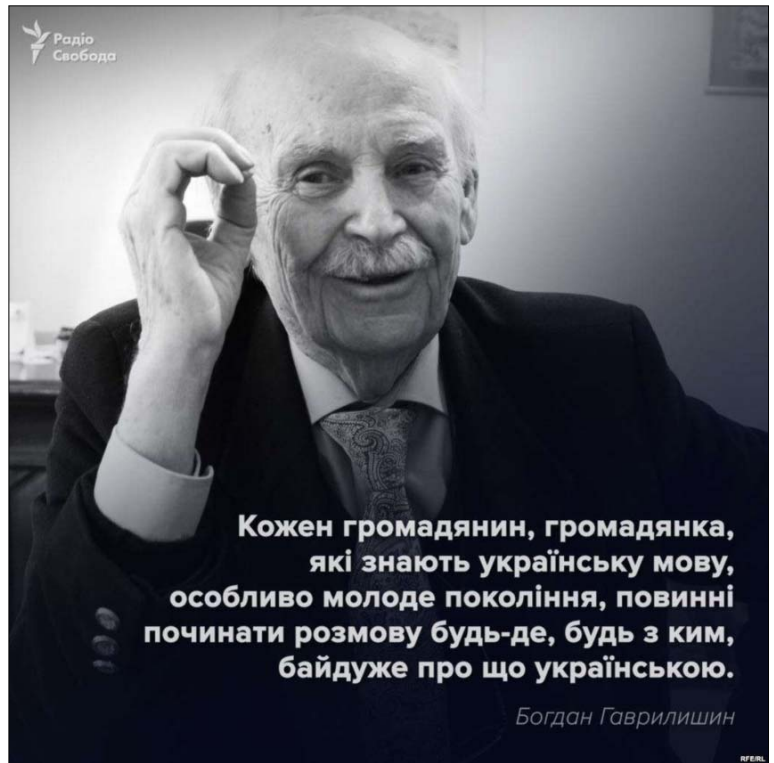
ГОДІ!

Можна вичитати і почути дуже поширені кальковані звороти: «ще немислимо собі уявити» – замість це годі собі уявити; «його неможливо дочекатися» – його годі дочекатися; «сумніватися не доводиться» – сумніватися годі.

Чому вживають подібні неокочирні вирази? Через намагання копіювати російські форми (у наведених прикладах: немислимо, неможливо, не приходить). Як бачимо, ситуацію виправляє невеличке українське слово годі.

ГРИВНЯ І КОПІЙКА

Невідповідність назв національної валюти гривні, що нагадує про славне історичне минуле, та розмінної монети копійки, що свідчить про тривале перебування в колоніальному ярмі, підтверджується й тим, що копійка не надто вживається у фразеологізмах. Наприклад, російський

Кожен громадянин, громадянка, які знають українську мову, особливо молоде покоління, повинні починати розмову будь-де, будь з ким, байдуже про що українською.

Богдан Гаврилишин

фразеологізм «поставить ребром последнюю копейку» українською буде «не поставити ребром останню копійку», а розтринькати останні гроші.

ДАВАТИ ЗГОДУ – ДАВАТИ ДОБРО

Якщо читаємо або чуємо: «Президент дав добро на...», то можна подумати, що він віддав на якусь справу частину свого майна, бо іменник добро – це сукупність чітких речей, цінностей. Слово «добро» може вживатися і в значенні «благо», що протилежне до «лихо, зло».

Некритичне використання російського вислову «давать добро (на что-либо)» в українській мові затьмарює зміст висловлювання. Мабуть, той абстрактний президент, про якого мовилося вище, таки не був благодійником чи спонсором, а лише дав згоду на якісь дії. Отож давати згоду, схвалювати, підтримувати, погоджуватися – але не давати добро.

У МЕНЕ Є – Я МАЮ

Там, де росіяни кажуть «у меня есть», українці вживають я маю. Але останнім часом багато хто з наших мовців також використовує форму «в мене є», створену за російським зразком.

Тож треба послуговуватися не калькою, а питомим українським зворотом я маю, який відповідає сучасній літературній нормі.

ДАВАТИ СПОКІЙ – ЗАЛИШАТИ У СПОКОЇ

У газетах захоплюються калькованим із російської мови («оставить в покое») висловом «залишати когось у спокої», хоч є оригінальний український фразеологізм давати комусь спокій.

ДОВЖИНОЮ – ЗАВДОВЖКИ

Сьогодні можна почути і прочитати (коли мовиться про фізичні розміри) таке: споруда, довжиною 5 метрів, шириною – 3 й висотою 2 метри; яма, глибиною до 2 метрів тощо. Але таких висловів не знала ні українська народна мова, ні наша класика. Користувалися іншими, правильними: метр завдовжки; завширшки п'ять метрів; на корч заввишки.

Отже, для російських висловів: длиной, в длину, шириной, на ширину, высотой, глубиной, величиной, толщиной, на расстоянии – маємо українські відповідники завдовжки, завширшки, заввишки, завглибшки, завбільшки, завтовшки, завгрубшки, завдальшки, яких і слід дотримуватися в писемному та усному мовленні.

ДОВКОЛИШНЄ (НАВКОЛИШНЄ), ОТОЧУЮЧЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЧИ ДОВКІЛЛЯ?

Саме тільки слово «оточуюче», не кажучи вже про кальку (рос. «окружающая среда») не вписується в межі милозвучності української мови. Для менш офіційних текстів вживаються доквілля, окіл.

ЗАЙМАТИ І ЗАЙМАТИСЯ – ЩО З ЦИМ НЕ ТАК

Гроші не займають, а позичають. В університеті навчаються, а не займаються. Недоброю справою є спалювання грошових знаків чи спалахування (самозаймання) людини при відвідуванні навчального закладу. Гостей краще розважати, ніж знову ж таки займати.

До слова, українською можна казати не займай – воно означає «не руш, не чіпай».

ТРОХИ ПРО ПОДЯКУ

Усім відомо, що треба дякувати комусь, а тим часом... дякують когось, тому що російською мовою «благодарить кого». Величезна подяка, а не «величезне дякую», що є ще однією грубою калькою з російського «огромное спасибо».

ЗАПУЩЕНИЙ – ЗАНЕДБАНИЙ

Прикметник «запущений» заступає останнім часом інші, більш влучні для того чи того випадку слова. На-

приклад, замість «запущена робота» ліпше було б написати «занедбана (занехаяна) виховна робота». Запущеною може бути худоба на пасовище, ракета в небо, якась річ у воду, або щось гостре – ніж, пазурі – в тіло. Запущені, тобто довгі, відрослі – волосся, борода.

Немає потреби тулити це слово у вирази, коли мовиться про тяжкий стан людини, неохайний вигляд парку, саду або про кепсько наладані справи. Тут краще вжити: задавнена хвороба, занехаяний парк (сад), занедбані справи.

ЗНАЙТИ ЧИ ВІДНАЙТИ?

Чудовий стиліст, письменник і педагог Василь Латанський прочитав якось в оповіданні: «Вона віднайшла нарешті дочку» і був обурений: чому віднайшла, а не просто знайшла? Адже слово «віднайшла» сприймається так, наче жінка вже раніше знаходила дочку, потім загубила, а тепер знайшла ще раз.

Як висновок, Латанський подає слова, почуті колись із уст сивенької бабусі на його рідній Черкащині: «Таке рече, що ні лізе, ні тече».

ЗАВДАТИ УДАРУ – НАНЕСТИ УДАР

Часто кажуть і пишуть: «нанести (наносити) шкоду, удар». Але це помилкова калька. Російському фразеологізмові «наносить удар» відповідає український «завдавати удару». Тому шкоду, сором, образу, смуток, жаль, удар не наносять, а завдають (шкоди, сорому, образи, смутку, жалю, удару).

ЗАКАЛЯТИ ВОЛЮ НЕ МОЖНА. ЗАКАЛЯТИ ЧОБОТИ В БОЛОТІ – ТО БУВАЄ

У російській мові слово «закалять» має зовсім інший зміст, який в українській передають слова гартувати, загартувувати та інші з коренем гарт. Гартують сталь, залізо, стріли, тобто надають йому твердості й міцності. А переносно гартувати – виховувати моральну і фізичну стійкість, витривалість, уміння переборювати труднощі, незгоди.

Закаляти (з наголосом на другий склад) в українській мові є синонімом до слова забруднювати.

ВЖИВАТИ ЗАХОДІВ – ПРИЙМАТИ МІРИ

У значенні «захід для досягнення, здійснення чогось» слово «міра» в українській мові не вживається. Тому замість ненормативного вислову «приймати міри», що дуже поширений в усному мовленні, треба вживати заходів. Також «у міру розвитку» краще замінювати на вислів із розвитком, а «в міру вдосконалення конструкції» – на з удосконаленням конструкції тощо.

ЗАПОБІГТИ ХВОРОБИ – ПОПЕРЕДЖАТИ ХВОРОБУ

Недоречним у контексті виразу: «Хворобу легше попередити, ніж вилікуватися від неї» є слово «попередити», бо в лексикографічних джерелах української мови воно означає «заздалегідь повідомити когось про щось; передувати чомусь». Коли мовиться про те, щоб не допустити чогось, відвернути щось небажане, використовуємо слово «запобігти»: запобігти лихові; хворобі легше запобігти, ніж вилікуватися від неї.

СЛОВО «ЗАКЛЮЧАТИ» ВІДСУТНЄ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Ті, що використовують його, не цілком засвоїли лексичні та фразеологічні норми української мови. Ось лише кілька українських відповідників російським фразеологізмам: «заключать в скобки (в кавички)» – брати в дужки (в лапки); «заключать брак» – брати шлюб, одружуватися; «заключать в тюрму» – ув'язнювати; «заключать соглашения (договор, контракт)» – укладати угоду (договір, контракт).

З ВОГНЮ ТА В ПОЛУМ'Я

В українській мові звісно є вислів «із вогню та в полум'я» (рос. «из огня да в полымя»), що має означати «з однієї неприємності потрапити в іншу, ще більшу». Але не менш оригінальними є й інші українські фразеологічні варіанти: з дощу та під ринву; уникав диму, та й упав у вогонь; тікав від диму та впав у вогонь; з калюжі та в болото; утікав від вовка, та натрапив на ведмедя.

ЗМОВА – ЗГОВІР

Не потрібно росіянізм «сговор» пристосовувати до української фонетики. До речі, є одне значення російського «сговор», коли мовиться про оголошення хлопця й дівчини нареченим та нареченою, яке в українську перекочувало у вигляді «змовилися одружитися (про одруження)». У такому значенні вживаємо гарне і милозвучне слово «заручини».

Слово «змова» переважно сприймається і вживається у значенні «таємна угода про спільні дії проти когось із певною метою», що російською передається як «заговор». Але потрібно зважати на те, що російське «заговор» за забобонними уявленнями також означає висловлювання з чаклунською силою (від хвороби). Хоча словники дають переклад виразу «заговор от болезни» як «змова від хвороби», конструкція ця українською мовою, погодьтеся, якось не сприймається.

ЗНЕПРИТОМНІТИ – ВТРАТИТИ СВІДОМІСТЬ

Російський вислів «потерять сознание» часто перекладають буквально і неправильно: втратити свідомість. Адже в нашій мові свідомість – то не стільки здатність людини орієнтуватися в довколишній дійсності, скільки відчуття своєї належності до інших людей та обов'язку перед ними. Національна, громадянська свідомість.

Українською мовою слід казати знепритомніти чи зомліти, не стверджуючи, що людина втратила ще й моральні якості, зокрема свідомість.

Трапляється й інший, не менш чудернацький витвір-покруч: повернувся до свідомості – невідомого ні українській класиці, ні фольклору, ні сучасній мові словосполучення, що є калькою від російського «пришел в сознание». До звороту бути непритомним є паралель бути (лежати) без пам'яті. Так само до слів опритомніти, прийти до тями маємо відповідники прийти до пам'яті, очуняти. Значення «допомогти непритомному» передається висловами приводити до притомності (до пам'яті, до тями), опритомніти.

Як бачимо, в українській мові є чималий арсенал різноманітних засобів, щоб передати потрібне нам поняття, а не використовувати грубі кальки, які створено без усякої на те потреби.

ЗНІЧЕВ'Я – ВІД НІЧОГО РОБИТИ

Замість перелицьованого російського вислову «Нісенітниця в голову лізуть від нічого робити» краще вжити українське знічев'я, як робили й роблять майстри українського слова.

ІНШІ (ВСІ ІНШІ), РЕШТА – ОСТАННІ

Російський прикметник «остальные» перекладається українською як інші, решта: інші папери не потрібні; не був схожий на решту хлопців; решту пунктів викреслити; одні читають, інші збирають марки.

Часом у таких словосполученнях неправильно вживають слово останній: «Більша частина робітників після зміни рушила додому, а всі останні залишилися на нараду». Адже останній – той, хто закінчує щось, кінцевий; відповідає російському «последний».

КРІМ ТОГО – ПОНАД ТЕ

Фразеологізм понад те виник через калькування ро-

сійського «сверх того». Українці в таких конструкціях традиційно вдавалися до інших зразків: поза тим, крім того, до того ж.

Не було і немає жодної потреби долучати ще й «понад те», скопійоване з російської, наголошував мовознавець Святослав Караванський.

БРАТИ УЧАСТЬ ЧИ ПРИЙМАТИ УЧАСТЬ?

«Брати участь» кажуть німці (teilnehmen), англійці, греки (перно мерос), білоруси (браць удзел), поляки (brać udział) та інші слов'янські й неслов'янські народи Європи. Те саме зі словом «їдальня»: в українців, поляків, чехів та інших народів воно походить від «їсти» (п. jadalnia, ч. jídelna, слц. jedáleň). Наявність дієслова «столуватися» аж ніяк не свідчить про те, що мусить бути й столова.

МЕТАЛОБРУХТ – БРУХТ

Стосовно цього Борис Антоненко-Давидович писав: «То як правильно назвати ту металеву ломань, що зветься поросійському металолом? Вона зветься брухт. І немає потреби додавати до цього слова ще й метало-, бо брухт складається з металевих, а не якихось інших покидьків».

БУДЬ-ЯКИЙ, УСЯКИЙ – ЛЮБИЙ

«Підтримувати контакти з любимими організаціями» – тут українськими літерами написано російське слово, замість якого слід було вжити будь-якими, бо українське слово «любий» має значення «милий, коханий».

Слова «любий» (з наголосом на другому складі) не існує в українській літературній мові. Це незграбна калька з російського «любой».

ВБОЛІВАЛЬНИК – БОЛІЛЬНИК

Слово «болільник» як пристрасний прихильник спортивних змагань є калькою російського «болельщик». В українській мові є власне слово – вболівальник (уболівальник), що походить від слова вболівати (уболівати) – переживати за щось, співчувати, дбати. «Боліти» ж означає «здавати фізичного болю, страждань». Від нього недоцільно утворювати «болільник» у спортивному розумінні.

Керуючись нормами нашої літературної мови, маємо писати й казати: палкий уболівальник (не болільник) футболу; на стадіоні зібралися найзавзятіші вболівальники (не болільники).

КУТНІЙ, А НЕ КОРИННИЙ ЗУБ

Прикра помилка у 4-му томі 11-томного Словника української мови, де на с. 292 є словосполучення «коринний зуб», що нібито означає «один із п'яти задніх зубів кожної щелепи». Цей вислів без жодних підстав перенесено з російської мови, бо українською один із п'яти задніх зубів щелепи зветься кутній.

Маємо й фразеологізм сміятися (реготатися) на кутні зі значенням «плакати».

Українська фразеологія така багата, що її не варто «збагачувати» неоконкретними витворами.

ЛІКУЮЧИЙ ЛІКАР

Усі лікарі мають лікувати. Не варто тавтології, тобто необгрунтовані повторення, та іншомовні недоречності втискати в українську мову.

Якщо ж потрібно якимось це відтворити українською, то можна сказати особистий або персональний лікар.

МАТИ НАСОЛОДУ – ОДЕРЖУВАТИ ЗАДОВОЛЕННЯ

Зворот «одержувати задоволення» – це механічний переклад російського словосполучення «получать удовольствие». Якщо в мові північного сусіда такий вислів «працює», то його копія в українській – це мертво утворення.

Літературні джерела реєструють ужиток питомого відповідника мати насолоду, який сповна передає зміст ідіоми «получать удовольствие».

МАТИ РАЦІЮ – БУТИ ПРАВИМ

Прихильники зближення мов, обстоюючи калькований російський вислів «ви праві» і не звертаючи уваги на те, що основними значеннями слова правий в українській є «справедливий, праведний, безгрішний, невинний», а не «слухний», дозволяють собі ще й недоречні кпини на кшталт: «Хай з раціями ходять полісмени, а коли людина права, то так і треба казати».

Слово рація (у полісмена) – запозичений із російської мови радянського часу скорочений варіант слова «радіостанція». А «рація» в розумінні «підстава, обґрунтування, причина, слухність» походить від лат. ratio і свідчить про широку обізнаність українців із класичними мовами вже в далекому минулому.

Тому коли мовиться про визнання слухності чийхось міркувань або дій, українська мова використовує зворот мати рацію. Його синонім – ваша (твоя) правда. Ще менше пасують ту слова «правий» (протилежне до «лівий») та «правий» – «рівний, прямий».

Тож повноцінними українськими відповідниками російського вислову «Вы (ты) правы (прав)» є «Ви (ти) маєте (маєш) рацію; Ваша (твоя) правда».

ЧАС МИНАЄ, А НЕ ПРОХОДИТЬ

Якщо мовиться про плін часу, то маємо вживати слова наставати і минати.

У мовознавстві є навіть термін «минулий час». У російській мові – «прошедшее время», що, власне, і спричинює вживання незграбного вислову «проходить час».

Тому не можна сказати «повільно проходить час», треба: повільно минає (йде, спливає) час.

НАВЧАЛЬНИЙ – УЧБОВИЙ

Для позначення поняття «призначений для навчання» тощо маємо прикметник навчальний, утворений від слова «навчання». Учбовий – це спотворене запозичення з російської на український лад (рос. «учебный»), і для вживання його в українській мові немає підстав, оскільки відсутнє слово учба, від якого воно могло би бути утворене.

А втім, в офіційно-діловому мовленні, а також у деяких ЗМІ чомусь користуються словом «учбовий». Замість нього слід вживати навчальний: навчальний план, навчальне приміщення, навчальний заклад, навчальна частина, навчальна практика.

Якимось чином слово «учбовий» затримується в нашій мові через наявність його в абрєвіатури ВУЗ (вищий учбовий заклад). У роки прискороного зближення мов аж до їхнього злиття слово ВУЗ, на жаль, витіснило українську абрєвіатуру ВИШ (вища школа). Тепер ВИШ знову повертається до активного вжитку.

НАЛЕЖНІСТЬ – ПРИНАЛЕЖНІСТЬ

Слово «приналежність» – це штучний витвір, що набув великого поширення виключно як калька з російської, оскільки в українській літературній мові немає слів «приналежати» і «приналежний». А єдино можливим варіантом у цьому випадку є належність, утворене від належний.

НАСТУПНИЙ – СЛІДУЮЧИЙ

Слова «слідуючий» в українській мові немає взагалі. Натомість маємо наступний. Правильно казати: наступний рік, наступного четверга, виходимо на наступній зупинці.

Але не завжди російське «следующий» треба перекладати словом наступний. Перед переліком як узагальнювальне слово використовуємо слово такий: «На прєсконференції були висвітлені такі питання».

НАЯВНІ ТЕПЕР (ТЕПЕРІШНІ), А НЕ ІСНУЮЧІ ЦНИ

Нашій мові не властиве слово «існуючі» (калька з рос. «существующие»). Тому доречно тут словосполучення наявні тепер або прикметник теперішні.

У подібних випадках замість російських активних дієприкметників найчастіше заміняють узагалі іншими частинами мови. Наприклад, відповідником рос. «выступающий» в українській мові є слово промовець.

НЕ В ТІМ'Я БИТИЙ – НЕ ЛИКОМ ШИТИЙ

Набагато виразнішому, суто українському фразеологізму віддавали перевагу українські класики. Українське слово «лико», як і російське «лыко», має значення «внутрішня частина кори молодих листяних дерев, що легко відокремлюється від стовбура й ділиться на стрічки». Та в обох мовах ці слова входять до різних фразеологізмів.

Ще одна цікава особливість: коли слово «лико» є ключовим у російських фразеологізмах, то в українських відповідниках його немає взагалі, і навпаки. Російські фразеологізми зі словом «лыко»: «лыка не вяжет» – укр. язиком не поверне; п'яний як хлющ (як ніч, як чіп); «не всякое лыко в строку» – укр. не за всяку провину києм у спину. Українські фразеологізми з словом «лико»: Не мішайтеся між чужі лика – рос. «не мешайтесь не в свое дело». Бути в татарських ликах – рос. «попасть к татарам в неволю». В'язати в лика – рос. «брать в неволю».

НЕРОЗСУДЛИВИЙ – БЕЗРОЗСУДНИЙ

Жоден словник, виданий до погрому української інтелігенції (1933 р.), форми «безрозсудний» не наводить. Її притягли за вуха до Словника української мови в часи т. зв. злиття мов, зробивши кальку з російського «безрассудный».

Та це слово в нас так і не прижилося, бо маємо власні відповідники: нерозсудливий, нерозважливий, необдуманий, безглуздий, безоглядний, відчайдушний. Ними й треба послуговуватися.

ОДНЕ СЛОВО – ОДНИМ СЛОВОМ

Зворот «одним словом (словом)» було механічно перенесено з мови північного сусіда на український ґрунт. Але навіщо? Адже маємо досить популярні в народі тожні вислови «одне слово» і «одно слово», якими і належить послуговуватися, а не робити безпредметні запозичення.

ОПЛАТИТИ РАХУНОК (ПЛАТИТИ ПО РАХУНКУ) – ПЛАТИТИ ЗА РАХУНОКОМ

Це механічне перероблення російського «платить по счету». По-українському правильно: оплатити рахунок або платити по рахунку. Прийменник «по» не чужий нашій мові: там, де треба, його необхідно вживати.

На основі мовностилістичних порад доктора філологічних наук Олександра Пономаріва, опубліковано у виданні www.5.ua